

Sovjetunionens klasskaraktär:

Statskapitalism – CLR James och Raya Dunayevskaya

Utdrag ur Marcel van der Lindens *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917*, s 110-116 [delar av kapitel 4: ”From The ’Great Patriotic War’ to the Structural Assimilation of Eastern Europe (1941-56)”. Översättning från engelska, *Björn Erik Rosin*.

CLR James och Raya Dunayevskaya tillhör den riktning som betraktade Sovjetunionen som ett statskapitalistiskt klassamhälle.

Se även lästipsen allra sist.

James/Dunayevskaya

Cyril Lionel Robert (C L R) James, var en revolutionär från Trinidad, som 1938 varit en av grundarna av Fjärde internationalen¹ och Raya Dunayevskaya (pseudonym för Rae Spiegel), amerikanska som en av tid varit medarbetare till Trotskij,² var ledare för den ”statskapitalistiska” oppositionen i trotskiströrelsen i USA.

1941 hade gruppen kring James och Dunayevskaya – även känd som ”Johnson-Forest-tendensen” efter de bådas respektive partinamn – lämnat Socialist Workers Party tillsammans med Max Shachtman och hans anhängare och grundat Workers Party. Men debatten mellan denna grupp och majoriteten i den nya organisationen, som stödde teorin om byråkratisk kollektivism, kom alltmer att handla om grundläggande principer. 1948 lämnade Johnson-Forest-tendensen Workers Party – märkligt nog för att återgå till Socialist Workers Party, tills den slutliga brytningen med trotskismen skedde 1951. Gruppen fortsatte därefter sin verksamhet på egen hand under namnet ”Facing Reality” [Vänd mot verkligheten].³

¹ C L R James (1901-1989) lämnade 1932 Trinidad och bosatte sig i Storbritannien, där han arbetade som journalist med cricket som specialitet. 1936 var han med om att bilda den trotskistiska Revolutionary Socialist League och 1938 deltog han i Fjärde internationalens grundningskongress. Från slutet av 1938 var James bosatt i USA. 1952 blev han internerad och året därpå utvisad och bannlyst från landet. Därefter levde han fem år i Storbritannien för att återvända till Trinidad 1958, där han några år var sekreterare i West Indies’ Federal Labour Party. James gjorde sig berömd för sina arbeten om de svartas frigörelse och skrev *The Black Jacobins. Toussaint L’Ouverture and the San Domingo Revolution* (1938). Se Paul Buhle, *C L R James: His Life and Work* (1986) samt *C L R James. The Artist as Revolutionary* (1988); Grace Lee Boggs, ”Thinking and Acting Dialectically, C L R James ...”, *Monthly Review*, 45, 1993, Kent Worcester, *C L R James. A Political Biography* (1995), Farruk Dhondy, *C L R James. A Life* (2001).

² Biografiska data i Anon, ”Rae Spiegel (Raya Dunayevskaya) (1910-1987)”, *Cahiers Léon Trotsky*, 31, 1987; Kevin Anderson, ”Raya Dunayevskaya, 1910 to 1987, Marxist Economist and Philosopher”, *Review of Radical Political Economics*, 20, 1:1988, Mihailo Markovic, ”Raya Dunayevskaya: Great Socialist Humanist Who Lived Her Philosophy All Her Life”, *Praxis International* 8,3 1988.

³ Vad jag vet finns inget mer substantiellt skrivet om Johnson-Forest-tendensens historia. Den information som finns i olika viktiga publikationer är inte alltid helt samstämmig, framför allt när det kommer till deras återkomst till Fjärde internationalen. 1967 skrev Jerome och Buick: ”1947 gick denna Johnson-Forest-grupp tillbaka till SWP, för att lämna det på nytt 1951” (sid. 68). 1977 skrev Ashton Myers: ”Efter att ha brutit med Shachtman återkom C L R James till Socialist Workers Party under två år, 1948 och 1949, bara för att bli utesluten” (sid. 200). 1983 uppger Robinson: ”1942 hade således [...] en grupp kring James och Raya Dunayevskaya, Johnson-Forest-tendensen, lämnat ’Shachtmaniterna’. Senare, 1949 eller så [sic] skulle Johnson-Forest-tendensen återgå till SWP bara för att två år senare bli klart oberoende.” (sid. 389). Jag baserar min tolkning på uttalanden av James själv. I förordet till andra upplagan av *The Invading Socialist Society* skriver han: ”Johnson-Forest-tendensen var en gruppering inom den trotskistiska rörelsen, som 1940 lämnade Socialist Workers Party och följde vad som skulle bli Workers Party. Inom Workers Party fann

James och Dunayevskayas allmänna teoretiska utveckling dessa år kan sammanfattas på följande vis. Runt 1940 hade båda dragit slutsatsen att Trotskijs teori om den degenererade arbetarstaten var fullständigt felaktig, på grund av att den förvandlat statligt ägande av produktionsmedlen till en ”fetisch” i marxistisk mening.⁴ Brytningen med Trotskij på den punkten utgjorde inledningen till växande motsättningar. James och Dunayevskaya ägnade sig åt en omfattande omvärdering av marxismen, dess metoder och filosofiska grunder, där de – i motsats till vad som var vanligt inom anglo-sachsisk tradition vid denna till – framför allt återvände till en av de viktigaste källorna för Marx´ tänkande: Hegel.⁵

Kritiken av Trotskijs ”statsfetischism” kombinerades samtidigt med stark betoning av produktionsförhållandena och det sätt de påverkade den moderne arbetarens tillvaro. Gruppen publicerade rapporter från arbetare om deras dagliga arbete⁶ och försökte rent allmänt att knyta en övergripande hegeliansk-marxistisk samhällssyn till en hållning ”underifrån”.

Detta resulterade i en teori om statskapitalism, som i viss utsträckning var unik, men som heller inte växte fram utan svårigheter. James stod för det första bidraget. Därefter förfinades analysen av Dunayevskaya, som var kunnig inom ekonomi och i stånd att använda sig av ryska källor.⁷

I sin första artikel i ämnet, framförde James som sitt främsta argument för att Sovjetunionen var statskapitalistiska, att arbetarna och bönderna där var beroende av löner:

Det förhärskande lönearbetet gör att produktionsmedlen blir avgörande. De produktionsmedel som monopoliseras av en sektion av samhället, i sin roll av kapital, ett självständigt liv och en egen rörelse.⁸

Samtidigt insåg James emellertid att lönearbete var förhärskande också under de första åren efter Oktoberrevolutionen då – enligt hans uttalade uppfattning – en arbetarstat fortfarande hade existerat. Den motsättningen löste han på följande vis:

Förekom lönearbete i Lenins Ryssland? Endast till formen; eller ja och nej, eftersom det är oundvikligt i en övergångsstat, men mer nej än ja. [...] Medan det grundläggande förhållandet i ett kapitalistiskt samhälle å ena sidan är lönearbete och å andra sidan befinner sig produktionsmedlen i händerna på kapitalistklassen, såg förhållandet i det leninistiska Ryssland ut på följande vis: å ena sidan lönearbete enbart till formen och å andra sidan var produktionsmedlen i händerna på arbetaren, som ägde egendomen via staten.⁹

I själva verket kan vi utifrån detta stycke dra slutsatsen att det inte är lönearbete som sådant, som gör ett samhälle (stats-) kapitalistiskt – som är innebörden i det första citatet – utan snarare kom-

rörelsen det emellertid nödvändigt att klargöra sin hållning, inte bara gentemot Max Shachtmans eklektiska skutt; vi fann det också nödvändigt att klargöra våra ståndpunkter gentemot Trotskijs, som Socialist Workers Party upprepade på ett rituellt vis. Under arbetet med detta gav vi 1947 ut *The Invading Socialist Society*. Men just vår seriösa inställning till marxismens grunder fick oss att lämna de sorglösa improvisationerna hos Workers Party och att 1948 åter ansluta oss till Socialist Workers Party.” James, 1972, sid. 1. Och i en artikel 1967 med rubriken ”Black Power” skriver han: “[...] 1951 bröt jag och mina vänner oåterkalleligt och avgörande med trotskismens utgångspunkter.” (C L R James, [Black Power](#)).

⁴ ”Därför, för att hitta en analogi, måste vi ta vår tillflykt till religionens dimmiga rike. Där framstår den mänskliga hjärnans produkter som autonoma varelser försedda med eget liv, som ingår relationer både med varandra och den mänskliga rasen. Så är det också i varornas värld med produkterna av människohänder. Jag kallar detta den fetischism som förenar sig med produkterna av arbete så fort de produceras som varor och som därför inte går att skilja från tillverkning av varor”, Marx, *Kapitalet*, band 1.

⁵ Se framför allt James [Notes on Dialectics](#), först publicerad 1948. I den boken använder sig James av Hegels *Wissenschaft der Logik* som vägledning för en dialektisk kritik av trotskismen.

⁶ Det mest kända var ett ”egodokument” av arbetaren ”Paul Romano” (Phil Singer). Se Paul Romano och Ria Stone, *The American Worker* (1946).

⁷ Se Raya Dunayevskaya, [A New Revision of Marxian Economics](#) (1944) och [Revision or Reaffirmation of Marxism?](#) (1945).

⁸ J R Johson [=C L R James], [Russia – A Fascist State](#) (1941).

⁹ Johnson, *a.a.*

binationen av lönearbete och avsaknaden av proletär makt.

Efter att ha dragit en lans för beteckningen statskapitalism tog James ytterligare ett steg: om ekonomisk och politisk makt var koncentrerad till ett ställe (den statliga centralmakten) och arbetare och bönder var beroende av löner i kapitalistisk betydelse, då var det också logiskt att säga att en ”nationell kapitalist” existerade, en kapitalist som styrde ett helt land och kunde pressa fram mer värde. Detta tog sig dock inte formen av profit som under kapitalistisk konkurrens, utan formen av kapitalistiska (byråkratiska) ”löner”.

Denna tes ledde emellertid till ett teoretiskt problem. Ett kapital som inte längre konkurrerar med andra kapital är inte kapital i marxistisk mening. Om Sovjetunionen inte bestod av många kapital, utan bara av ett, hur kunde det då fortfarande vara marknadskonkurrens? I nästa artikel försökte James besvara den frågan. Han hittade lösningen på ett nytt område: världsmarknaden. Att Sovjet konkurrerade på världsmarknaden med andra nationella kapital innebar att värdelagen fortsatte att gälla i Sovjetunionen.

[Den] stalinistiska ekonomin regleras genom löner och de lönerna styrs av värdelagen. Ty på grund av de enorma utgifterna för ett klassamhälle i dagens värld, behovet av att hålla jämna steg med andra stater i de ständiga tekniska revolutionerna inom produktionen och konkurrensen på världsmarknaden, valet mellan autarki (med enorma ökningar av produktionskostnaderna) eller att tränga in på världsmarknaden (och då utsättas för alla dess svängningar), den imperialistiska kampen och en outvecklad ekonomis; allt detta tvingar Stalin att behandla arbetskraften på samma sätt som i Tyskland, behandla den som en vara, avlönad i enlighet med kostnaden för dess produktion och reproduktion.¹⁰

Detta inte helt och hållet klagörande stycke tycks leda till tre slutsatser:

- 1) Sovjetunionen försökte tillverka sina egna varor så billigt som möjligt för att inte tvingas köpa dem på världsmarknaden och/eller sälja dem på världsmarknaden (”hålla jämna steg”).
- 2) Sovjetunionen försökte få tag på specifika varor utomlands, eftersom det skulle bli för dyrt att tillverka dem på hemmaplan (”autarki med enorma ökningar av produktionskostnaderna”).
- 3) I Sovjetunionen var arbetskraften en vara, eftersom lönerna hölls så låga som möjligt (”avlönad i enlighet med kostnaden för dess produktion och reproduktion”).

Dunayevskaya utvecklade James´ argument. I tre artiklar hade hon lagt fram en avsevärd mängd information om de socio-ekonomiska förhållandena i Sovjetunionen, använt sig av ryska källor och bl a försökt visa att den nya härskande klassen – av henne statistiskt definierad som den ”mest avancerade” delen av intelligention – utgjort 2,05 procent av befolkningen,¹¹ och utvecklat en mer systematisk teori i en artikel i tre delar skriven i slutet av 1946 och början av 1947. I likhet med det som Worrall tidigare gjort, försökte Dunayevskaya också leda i ”bevis” att Marx hade talat om möjligheten av statskapitalism. Hon lyfte fram ett annat stycke i *Kapitalet* än australiern nämligen det stycke där de extrema gränserna för kapitalistisk centralisering nämndes: en sammanslagning av allt kapital i ett enda stort kapitalistiskt företag.¹²

Därefter försökte Dunayevskaya – precis som Worrall – visa att denna teoretiska möjlighet hade blivit verklighet i Sovjetunionen. På ortodoxt marxistiskt vis slog hon fast att inom statskapitalismen måste kapitalismens grundläggande lag (dvs värdelagen) gälla, men att kapitalets sätt att tillskansa sig mervärdet skilde sig från den ”normala” kapitalismen. Båda dessa karaktärsdrag var

¹⁰ J R Johnson, [Russia and Marxism](#) (1941).

¹¹ F Forest [=Rae Spiegel], [En analys av den ryska ekonomin \(1942-43\)](#). Jag hänvisar till den tredje artikeln. ”D – Sociala klasser i Ryssland”

¹² ”I en viss produktionsgren skulle centralisationen ha nått sin yttersta gräns, då alla kapital som placerats däri hade sammansmält till ett enhetskapital. I ett visst samhälle skulle denna gräns vara nådd, först då hela det samhällsliga kapitalet hade samlats på en hand hos en enskild kapitalist eller en enda kapitalistsammanslutning.” Marx, *Kapitalet*, band 1.

enligt henne tillämpliga på Sovjetunionen. Å ena sidan skedde erövringen av mervärde på ett nytt sätt (via en central plan) och å andra sidan gjorde sig värdelagen gällande på en rad olika sätt: klyftan mellan rika och fattiga hade ökat, arbetarna var tvungna att sälja sin arbetskraft till dess värde för att förhindra förlorad levnadsstandard, produktion av produktionsmedel var viktigare än av konsumtionsvaror, det förkom (dold) arbetslöshet, det pågick en kontinuerlig kamp med andra kapital på världsmarknaden och det förekom ständiga kriser orsakade av problemen med ekonomisk samordning.

Enligt Dunayevskaja hade det nya systemet etablerats i mitten av 1930-talet. Kontrarevolutionen hade skett på ett annat sätt än marxister tänkt sig: inte med våld utan smygande. Arbetarnas rättigheter hade gradvis urholkats. Sedan hade stachanovism och ackordslöner skilt arbetarna från produktionsmedlen. 1936 hade så byråkratins makt som härskande klass ratificerats genom en ny konstitution och bolsjevikernas gamla garde hade utplånats under de stora utrensningarna.

De ännu så länge mer eller mindre sporadiska hänvisningarna till stachanovism och att arbetarna helt avskilts från produktionsmedlen fick en mer framträdande plats i senare artiklar av James och Dunayevskaja – parallellt med ett ökande intresse, som vi tidigare konstaterat, för arbetarnas vardagsliv. I sin broschyr *State Capitalism and World Revolution* från 1950 jämförde James helt och hållet de högutvecklade företagen i USA å ena sidan och sovjetisk statskapitalism efter 1936 å den andra. I båda fallen tvingades arbetarna till förslöande slaveri av likartat slag (löpande band, ackord) medan kunnandet om produktionsprocessen fanns på annat håll, hos de byråkratiska apparaterna, i planerad form tillämpat för att främja ackumulationsprocessen och disciplinera arbetarna.¹³

Om vi ställer samman de olika viktigare verken av James och Dunayevskaja får vi bilden av Sovjetunionen som ett gigantiskt kapitalistiskt företag, som genom statlig planering förtryckte och exploaterade arbetarna samt konkurrerade på världsmarknaden med utländska bolag och länder.

Lästips

På marxistarkivet finns förutom artikeln ovan följande utdrag ur van der Lindens bok *Western Marxism and the Soviet Union...* i svensk översättning:

[Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman](#)

[Deutscher-debatten](#)

[Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker.](#)

Det finns även följande läsvärda recensioner av boken:

Paul Flewers: [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#)

Paul Le Blanc: [Teorier om stalinismen](#)

¹³ James och Dunayevskaja, [State Capitalism and World Revolution](#), 1969, sid. 39-46 [i tryckta versionen]